

TYPEN TÜRKİSCHER VOLKSMAERCHEN'DEKİ 38 NUMARALI MASAL TİPİNİN KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU

Bugün Anadolu'da anlatılan masal, efsane ve fıkraların çoğunun kaynakları pek eski devirlere dayanmaktadır. İçlerinde, birkaç ülkenin sınırlarını aşarak Anadolu'ya kadar gelenler de vardır. Miladın ilk asırlarında yazıldığı tahmin edilen (1) *Pançatantra* (= beş kitap) adlı Hint masal kitabının, dili ve dini itibariyle bize çok uzak ve yabancı olmasına rağmen bazı masallarının bugün Anadolu'da aynı motiflerle, fakat hiç bir dinî unsur bulunmaksızın yaşaması dikkati çekicidir.

Anadolu insanı, asırlardır elinden düşürmediği *Bustan*, *Gülistan*, *Kelile* ve *Dimne*, *Mantıku't-tayr* ve bunların nazireleriyle, islâmî nasihat yolu ile daha iyi anlamaya çalışmış, bazan iki hayvanın birkaç kelimelik konuşması ile iyiliği, doğruluğu, vefayı, kıscası faydalı olan şeyleri kolayca öğrenebilmiştir. Bu tip eserler arasında *Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin Mesnevi* adlı 6 ciltlik eserinin hususî bir yeri vardır. Yedi asır evvel yazılan bu eser bugünkü mânâda pek çok masal, efsane ve fıkra ihtiva etmektedir. Bunların da bazıları, *Mesnevi*'deki işlenmiş şekillerini biraz kaybederek, arasında yayıldığı, fazla kültürlü olmayan halkın seviyesine indirilerek anlatılmaktadır.

Anadolu'da *Şaman* dininin kalıntılarının hâlâ mevcut olduğu düşünülürse, bilhassa *Hindistan*'dan, çeşitli ülkeleri aşarak, bu arada aslî hüviyetinden pek çok şey kaybederek gelen masalların

---

(1) Kemal Çağdaş, *Pançatantra Masalları*, Ankara, 1962, s. 9-10.

da diğ̈er bazı dinlerin izlerini taşıyabileceği hatırdan çıkarılmalıdır. *Pançatantra*, *Hitopadeça*, bizde *Tutiname* diye bilinen *Sukasaptati* ve sair pek çok masal külliyyatındaki benzer masallar (2) Pehlevî, Arapça, Farsça gibi, Türklerin yaşadığı bölgelere komşu ülkelerde konuşulan diller vasıtasıyla bize intikal etmişlerdir. Nâkiller diyebileceğimiz mütercimler, nazire yazıcıları bu işi yaparken evvelâ hitap edeceği insanları göz önüne almış, onların incinmemesine bilhassa dikkat etmişlerdir.

Anadolu'da bugün pek çok varyantını tesbit ettiğimiz masal, efsane ve fıkralardan, şu birkaçının birer kaynağını vermek, asırlardır aynı şeylerin nasıl muhafaza edildiğini görmemize yardımcı olacaktır.

Pançatantra adlı Hint masal kitabının, «*Purnabhadra* adlı bir *Caina* rahibi tarafından, devrin çeşitli kaynaklarından faydalanılarak 1199 tarihinde meydana getirilen (3)» nüshasının 3. kitabında yer alan 17 numaralı masalın, motif ve tip itibarıyla benzerini *Anadolu*'da bulmak mümkündür (4). Burada, kocasını aldatan bir kadının, ondan kurtulmak için baş vurduğu çareler anlatılıyor. Bunlardan kocasının kör olmasını istemek için bir tanrıça tapınağına adakta bulunuyor görünmesi; ondan, kocasını kör etmesini istemesi bizdeki masalla mühim bir aynıyet göstermektedir (5). *Gümüştane*'nin *Kelkit* ilçesinde derlediğimiz *Anadolu* metninde ise gidilen yer bir ziyaretgâhtır ki oraya köylüler adakta bulunmak için gitmektedirler. Bizim metnimizdeki ahlâksız kadın da kocasının kör olması için dua eder. Her iki metinde de kocalar yalandan kör olurlar. Böylece eve çağrılmaları için bir vesile bulunan «oynaş»lar, kocalar tarafından öldürülürler.

Dilinden XIII. asra veya daha eskiye ait olduğu anlaşılan *Dâstan-ı Ahmed Harami* adlı mesnevi, *Anadolu* halkının dilinde adı bile fazla değiştirilmeden, pek çok motifini muhafaza ederek masal haline getirilmiştir. *Ahmet Talat Onay*'ın bulup 2 defa neş-

---

(2) Bu eserler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Saim Sakaoğlu, *Gümüştane Masalları*. Ankara, 1973, s. 19-20.

(3) Kemal Çağdaş, s. 12.

(4) *Pançatantra*'daki bütün masallar adsızdır. Bu metne, Dr. Çağdaş Brahman ve Karısı adını vermiştir (s. 17).

(5) Saim Sakaoğlu, s. 197-198 ve 663-666. Bacadan Atılan Ölü masalı. TTV nu: 359, AT nu: 1359 B (Sadece oynaş öldürme motofi vardır.)

rettiği mesnevi (6) ile halkın *Haramibaşı Ahmet* (7) adını verdiği masalın farklı tarafları, araya giren asırlar ile anlatıcıların bir mesnevi yazarı kadar dikkatli olmamaları gibi sebeplere bağlanabilir.

Bu iki masaldan sonra bazı efsane ve fıkraların da eski ve yeni kaynaklarına kısaca göz atalım.

Mevlâna'nın Mesnevi'sinin 6. cildinde yer alan, bir *Bağdatlı'nın*, rüyasında kendisine verilen habere inanarak define aramak için *Mısır'a* gitmesi (8), *Antalya'da*, *Murat Paşa Camii* için anlatılan efsanenin aynısıdır. *Antalya* derlemesinde de eskici *Murat Usta* rüyasının peşine takılarak *Arabistan çöllerine* gider (9). Gittikleri yerlerde, aradıkları definenin kendi evlerinde olduğunu öğrenirler.

Yine *Mesnevi'de* yer alan *Nahivci ile Gemici Hikâyesi* (10), *Namazda Konuşan 4 Hindli* (11), *Eğer Bu Etse Kedi Nerede* (12) gibi çeşitli fıkraların bazıları bugün *Anadolu'da* herkesçe bilinmektedir. Bilhassa sonuncusu, *Nasreddin Hoca'ya* atfedilerek daha da canlılık kazandırılmıştır.

Pançatantra, *Kelile ve Dimne*, *Mesnevi* gibi, *Şark'ta* kaleme alınmış ve okuyanlara nasihat veren eserlerle, *Garp'te*, çoğu *Şark'tan* alınan konuların nazmedilmesiyle meydana gelen fabl külliyatlarında tesbit ettiğimiz ortak bir masalın bugün *Anadolu'da* yaşadığını görmek, üzerinde durmaya değer bir noktadır. Aşağıda, bu çeşitli kaynaklarda görülen ortak metin ayrı ayrı verilecektir. Aralarında bazı farkların olması tabiidir. Araya giren din ve dünya görüşü farkı masalların bazı noktalarının değiştirilmesi mecburiyetini doğurmuştur.

Masal, *Typen Türkischer Volksmaerchen* adlı Türk masalları tip kataloğunda 38 numarada kayıtlıdır. *Pertev Naili Boratav* sa-

- (6) Ahmet Talat Onay, *Dâstan-ı Ahmed Harami*, 2. B., İstanbul, 1946. Yeni basımı için bkz. Halis Akaydın, *Ahmet Harami Destanı*, İstanbul, 1974, Tercüman 1001 Temel Eser, nu : 34.
- (7) Saim Sakaoğlu, s. 139-141 ve 454-460. *Haramibaşı Ahmet masalı*. TTV nu : 153, AT nu : 954, 956 B.
- (8) Mevlâna Celâleddin-i Rumi, *Mesnevi*. 3. B., tercüme eden Velet İzbudak. İstanbul, 1962, s. 336-345; Mehmet Önder *Mesnevi'den Hikâyeler*. Ankara, 1970, s. 173-174.
- (9) Prof. Dr. Ahmet E. Uysal'ın 1969'da *Manavgat'ta* derlediği metin.
- (10) *Mesnevi*, c. I, 3. B., 1960, s. 228; M. Önder, s. 55-56.
- (11) *Mesnevi*, c. II, 4. B., 1963, s. 232; M. Önder, s. 91.
- (12) *Mesnevi*, c. V, 5. B., 1966, s. 279-280; M. Önder, s. 151.

dece 1 metin tesbit etmiştir. Masalın metni elimizde olmadığı için, *Boratav*'ın verdiği *motivreihe* (motif sırası) ile yetineceğiz (13).

AYI İLE ODUNCU

1. Bir oduncu çok fazla bal bulur, bunun bir kısmını bir aya verir.
2. Oduncu uyurken, ayı, ona teşekkür etmek için sineklerini kovalar.
3. Fakat ayı yorulunca sinekleri kovalamaktan vaz geçip öldürmek ister, üzerlerine bir taş fırlatır. Bu arada oduncuyu da öldürür.

Metin *Kars*'ta derlenmiştir.

Bu masalın milletlerarası masal tipleri kataloğunda çeşitli milletlerden tesbit edilmiş kaynakları zikredildiği halde, nedense, *Typen türkischer Volksmaerchen*'deki metin zikredilmemiştir. Biz, *The Types of the Folktale* de tesbit ettiğimiz ve bizim kataloğumuzda 38 numarada yer alan masalın benzer tipleriyle ilgili bölümleri aşağıya alıyoruz.

Tip nu : 163 A*.

Ayı, efendisini rahatsız eden sinekleri kovalar. Sinek öldüreceğim derken kazara efendisini de öldürür.

Bu tipin örnekleri bir *Letonya* masalı ile bir *Rus* fablidir (14).

Tip nu : 1586.

Hâkimin, sineği nerede görürse öldürmesine müsaade ettiği adam sineği hâkimi burnunda görünce sinekle beraber onu da öldürür.

Bu tipin 19 ayrı ülkede derlenmiş kaynağı zikredilmektedir. Coğrafya itibarıyla bize en yakın olanlar *Yunanistan* ve *Romanya*'dır (15).

---

(13) Wolfram Eberhard - Pertev Naili Boratav, *Typen türkischer Volksmaerchen*. Wiesbaden, 1953, s. 53.

(14) Antti Aarne - Stith Thompson, *The Types of the Folktale*, 2. B., Helsinki, 1964, s. 60.

(15) a.g.e., s. 457.

Tip no : 1586 A a.

Bir aptal annesinin (arkadaşının) başında bir sinek görür. Bir balta ile sineğe vururken annesini (arkadaşını) da öldürür (16).

Tip nu : 1586 A b.

Bir çekirge avcının omuzuna sıçradığı zaman avcının arkadaşı çekirgeye vurur. Avcı ölür (17).

Tip nu : 1586 A c.

Ehli bir ayı, uyuyan efendisinin ağzına knomuş bir arı görür. Arının üzerine ağır bir taş fırlatır, efendisini öldürür (18).

Tip 1586 A'nın a, b ve c şıkları ile ilgili kaynaklar, hangi şikka ait olduğu zikredilmeksizin *Letonya, İtalya, Hindistan, Yunanistan* ve *Yugoslavya* olarak verilmiştir (19).

Görüldüğü gibi, bunların hiç birinde ayıya yapılan bir iyilikten bahis yoktur. Tip 163 A* ve 1586 A c'deki ayılar efendilerini kazara öldürürler.

1586 A a'da bir aptal annesini sinekten, b'de ise bir arkadaşı avcıyı çekirgeden korumak için gayret ederlerken öldürürler. Bize en değişik olarak görünen tip ise 1586'dır. Burada her hangi bir koruma söz konusu değildir. Sadece, verilen bir müsaadenin kullanılışı vardır.

Kataloglardaki tesbitleri gördükten sonra şimdi de eski kaynaklardaki tesbitlere geçebiliriz.

Hint metinlerinde akılsız dost hayvan, bizim metinlerimizden biraz farklı olarak maymundur. *Mevlâna* ve *La Fontaine*'de ise ayıdır. Maymunun arkadaşları *Pançatantra*'da kral, *Kelile* ve *Dimne*'de padişahdır. Bu masalların hükümdar ve oğulları için yazıldığı göz önüne alınırsa kahraman olarak kral ve padişah seçimini tabii karşılamak gerekir. *Mevlâna*'da, hiç bir sıfatı olmayan bir adam, *La Fontaine*'de ise ihtiyar bir oduncudur.

Kralın maymunu, elinde kılıcı ile onu korur; padişahın maymunu

(16) a.g.e., s. 457-458.

(17) a.g.e., s. 458.

(18) a.g.e., s. 458.

(19) a.g.e., s. 458.

ise hançeri ile aynı şeyi yapar. *Mevlâna* ve *La Fontaine* deki ayılar sadece arkadaşlırlar.

Neticesi değişik olan tek metin *Kelile ve Dimne* den alınandır. Orada meymun, padişahı öldüremez. Tavandan, aşağıda yatmakta olan padişahın üzerine düşen karıncalar onu rahatsız ederler. Maymun da onları öldürmek için hançerini kaldırır; tam indireceği sırada, padişahın odasında bulunan bir hırsız ona mani olur.

Pançatantra da arılar, uyuyan kralın başına, *Mesnevi* de sinekler adamın yüzüne, *La Fontaine*'de ise yine sinekler kimsesiz ihtiyarın burnuna konar. İlkinde kral kılıçla, diğerlerinde ise adam ve ihtiyar oduncu, kafaları taşla parçalanarak öldürülür.

Boratav derlemesi daha ziyade *Mesnevi*'deki metne yaklaşmaktadır. Orada da ayıya yapılan bir iyilik vardır: Bal vermek Diğer hususlar da hemen hemen aynıdır: Ayının teşekkür etmek için sinekleri kovalaması; bir taşı, ısrarla kaçmak istemeyen bir sineği öldürmek için efendisinin suretine fırlatması vs.

La Fontaine'in kaynaklarını *Greklere*den *Aisopos* ve *Latinler*den *Pheadrusta* bulduğumuza (20), *Hint* masalları ile *Garp* fablaları arasında konu ve amaç yönünden son derece beraberlik olduğuna göre, yukarıdan beri tanıtmaya çalıştığımız ve «*Ahmak Dost*» diye adlandırabileceğimiz masalın *Hindistan*'dan çıkıp çeşitli ülkelerden geçerken uğrağı her yerin şartlarına uydurulduktan sonra *Fransa*'ya kadar uzanması gayet tabiidir.

Bu arada şu noktayı hiç bir zaman unutmamalıyız. Yeryüzünün çok uzak ve birbiriyle hiç bir tarih ve kültür bağı olmayan 2 ülkesinde tesbit edilip de başka hiç bir yerde rastlanılmayan masalların varlığı nasıl izah edilebilir? Meselâ, bizim bir talebemizin *Giresun*'da derlediği böyle bir masalın aynısı sadece *Küba* ve *Dominik Cumhuriyeti*'nde tesbit edilmiştir. *Avrupa*'ya ait binlerce masalı içine alan katalog ve külliyatlarda böyle bir tipin olmaması dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir (21).

---

(20) Daniel Mornet, Fransız Edebiyatı Tarihi, tercüme eden Nevin Yürür. İstanbul, 1946, s. 99.

(21) Ural Çetiner, Giresun Folkloru ve Halk Edebiyatı Örnekleri. Mezuniyet tezi. Erzurum, 1972, VI - 226 s. Adı geçen metin 102. sayfada ve DAHA BETERİ başlığı altındadır. Aarne-Thompson, s. 456, tip nu: 1578 A*.

Metinler arasındaki benzerliğin daha yakından takip edilmesini sağlamak için, yukarıda bahsettiğimiz 4 kaynağı aşağıya alıyoruz. *Kelile* ve *Dimne* ve bilhassa *Mesnevi*'den alınan metinde, konu harici olan bölümlere yer verilmemiştir.

Pançatatra,

1. kitap, 33. masal.

Üç arkadaştan biri bir bilginin, diğeri bir tüccarın oğlu idi. Üçüncüsü de bir prensi. Bunlar bir şehre vardılar. Prens, bilginin oğlunu kendisine başvezir, tüccarın oğlunu da maliye vekili tayin etti ve o şehri ele geçirmeğe karar verdi. Askerlere iki misli ücret vererek onları kendi tarafına çekti ve ülkenin kralını bir savaşta öldürdü. Memleketi ele geçirdi. Bütün idarî işlerin yükünü iki arkadaşına yüleyerek kendisi zevk u safaya daldı. Saraylarda âdet olduğu gibi kralın bir çok ehli hayvanı vardı. Bu hayvanlar içerisinde bir maymunu kral çok seviyor ve onu güzel şeylerle besliyordu. Bu maymun zamanla büyüdü ve kuvvetlendi. Kralın kılıcını o taşıyordu. Sarayın etrafında bir dinlenme koruluğu vardı. Bilhassa ilkbaharda burası çok güzel olurdu. Bir gün kral, kraliçe ile birlikte buraya geldi. Bir zaman sonra yorulmuş olan çift uyumak istedi. Kral maymunu uyudukları sırada kendisini kimsenin rahatsız etmemesini tembih etti. Kral ve kraliçe uykuya daldılar. Bu sırada kralın başına bir arı kondu. Maymun arıyı uzaklaştırmaya çalıştı, fakat arı bir türlü oradan gitmiyordu. Nihayet maymun öfkelenildi, kılıcı çıkardı, arıya yapıştırdı, bu arada kralın başı da parçalandı (22).

Kelile ve Dimne,

5. fasıl.

Keşmir ülkesinde namdar bir padişah vardı. Zenginlikte, büyüklükte, onun gibisi yoktur. Terbiyeli bir de maymunu vardı. Maymun, efendisine o kadar sevdalı idi ki sabahlara kadar uyu-maz, efendisinin başucunda bekler, yatan efendisini esen rüzgâr-dan bile korurdu.

... [Padişahın hazinesini soymaya karar veren bir hırsız] erte-si gece saraya varıp duvarını delmeye başladı. Duvar sağlam ise

(22) Kemal Çağdaş, s .17.

de ... hırsız hünerini göstererek bir hayli çalıştıktan sonra niha-
yet duvarı deldi. Tesadüf bu ya, delik doğruca padişahın yattığı
odaya açılmıştı. İçeri girince mükellef bir yatakta padişahın yat-
tığını, maymunun da karşısında nöbet beklediğini gördü. Hatta
maymunun elinde bir de hançer vardı. Görmüş olduğu talim gere-
ğince, padişaha kim kastedecek olursa, bu hançer ile onu koruya-
cağı hal ve tarzından anlaşıyordu.

Hırsız, meymunu ürkütmeksizin odaya nasıl gireceğini düşü-
nüp dururken bir de gördü ki, tavandan padişahın göğsü üzerine
bir çok karıncalar düşüyor. Bu hali maymun da görmüştü. Mışıl
mışıl uyumakta olan padişahın göğsüne düşen karıncaların, padi-
şahı ısırarak rahatsız ettiklerini gören maymun, hemen elindeki
hançeri çekerek karıncalara vurmaya davrandı. Hançer ile onlara
hiç bir fenalık edemeyeceği halde, padişahı öldüreceği muhakkak
idi. Hırsız bu hali görünce : «Bre hayvan ne yapıyorsun? Cihanın
velinimetini padişahı öldüreceksin!» diye bağırmaya başladı. Padi-
şah bir sesle uykudan uyanarak, kendisini maymunun hançerinden
kurtardı.... (23).

Mesnevi,

c. II. 'Bir adamın, ayının vafakârlığına güvenmesi.'

Ormanda bir ayıyı büyük bir boğa yılanı yakalar ve belinden
sararak sıkıştırmaya başlar. Ayı can havliyle feryat eder. O sıra-
da, ormandan geçen bir adam, ayının bu halini görür ve kılıcını
çekerek yılanı ikiye böler. Ayı da ölümden kurtulur.

Ayı artık adamın peşini bırakmaz. Kendisine yapılan iyiliğe
karşılık, adamla dost olmak, hizmetinde bulunmak ister. Adam
kaç kere, ayıya, peşini bırakmasını söylerse de, ayı vaz geçmez.
Sadık bir köpek gibi, evinin kapısı önünde bekler.

.... Bir gün ayı ile birlikte ormana odun kesmeye giderler. Bir
süre çalışırlar. Adam, biraz dinlenmek üzere bir ağacın gölgesine
uzanır. Ayı da başucunda bekçilik eder. Bu sırada, bir sinek, ada-
mın yüzüne konar. Ayı, efendisine iyilik olsun diye, sineği kova-
lar. Fakat sinek tekrar kalktığı yere konar. Ayı ne kadar çalıştıysa

---

(23) Beydeba, Kelile ve Dimne, tercüme eden Selahaddin Alpay. İstanbul,
1973, s. 195-197.

da, sinek bir türlü uzaklaşmaz. Ayı büsbütün kızmıştır. Sineği öldürmekten başka çare yok, diye düşünür. Koşarak gider, değirmen taşı gibi, kocaman bir kaya parçasını yüklenir. Sineği öldürmek maksadıyla, taşı olanca kuvvetiyle efendisinin yüzüne indirir. Taş, adamın suretini parça parça eder (24).

La Fontaine,

Ayı ile bahçe meraklısı.

Oldukça insana yakın bir ayı ıssız bir ormanda yaşamaktadır. Tek üzüntüsü yalnızlığıdır. Ayrıca, ormanın kuytu bir köşesinde yaşlı bir adam yaşamaktadır. Onun da derdi yalnızlığıdır. Ayı ve adam kendilerine dost aramaya çıkarlar. Yolda karşılaşırlar. Önce ayı davet ederse de ihtiyar onu ikna eder, süt ve meyvelerle besler. Adam bahçesiyle oyalanmaya devam ederken ayı da ormanda avlanır.

«Ama ayının asıl işi, boş zamanlarda,
Dostu mışıl mışıl uyurken,
Sinekleri kovmakmış yüzünden.
Fena içerlemiş çünkü sinek denen
Bu kanatlı sömürgenlere.
Bir gün yine bahçede
Derin uykulara dalmışken ihtiyar,
İnançlı bir sinek konmuş burnuna :
Ne kadar kovsan boşuna,
Ayının kızdığı kadar var :
— Ben sana gösteririm, demiş birden;
Koca bir taşı kaptığı gibi yerden
Gelmiş hakkından sineğin,
Ama dostunda da ne kafa kalmış, ne beyin.
Doğrusu iyi nişan almış,
Adamcağız bir anda ölüm uykusuna dalmış (25).»

(24) Mevlâna, Mesnevi, c. II, s. 148-163; Mehbet Önder, s. 81-82.

(25) La Fontaine, Masallar, tercüme eden Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul, 1969, s. 315-317. Metin uzun olduğu için baş tarafı özetlenerek, konu ile fazla ilgisi olan bölüm ise aynen alınmıştır.